

Kálmán Lajos

ZENEANYANYELVI „KONDITIONÁLTSÁG” A REFORMÁTUSSÁG KÖZ-ÉNEKLÉSI GYAKORLATÁBAN – AZ UTÓBBI 80–100 ÉV FOLYAMÁN

Etnomuzikológiai baráti körünk nyilván tudja, hogy a református ének-kincsnek eléggé kicsiny szelete az, amelyik közvetlenül vagy közvetve a magyar folklórból – tehát a közvetlen, életmeleg *zeneanyanyelvüinkből* – származtatható, vagy esetleg később, folklorizálódva, oda fut ki (azaz „bele”, mert a folklór-idiómánk ezt megengedi). Mégis: erre az „idiómabarátnak”, s ma már kontinuosnak is minősíthető, s a magyar zeneanyanyelv jelenbeni továbbéltetése szempontjából jelentős, bár kissé heterogén melódiacsoporthoz oda kell figyelniük!

Címadásunkban a református közénekelési gyakorlat „kondicionáltsága” is benne foglaltatik (= rejtőzködő kondicionáltság). Van ilyen? Van, mert van e szakfogalommal adekvát népelet(tan)i gyakorlat! Erre vonatkoztatva, s rögtön e tárgyra térve: egy népelet-esztétikai *erőtér*ről van szó, melyben a kreatív (és „proteusi”) dallam, jobban mondva dallamalakulásra „ítélt” orgánon-féle: a Chladni-alakzat és a Zersingung elméleti végpontjai között, öntörvényű értékskálán le-föl *mozog*, kvázi felszálló és leszálló ágban, de a Zersingung (szét-énekelés) felé haladás közben szinte észrevétlenül átvált egy újabb, megintcsak variációképes dallam(mag)i állapotba, melynek esztétikai ereje a mindennapi népeleti funkciótelítettségétől, azaz annak fokozatától függ! Azonban sohasem szállhat „túl mélyre” a Zersingung vonalán, hanem a „természeti törvény erejével” tartja *szinten(!)* magát, s mielőtt túlságosan megkopna (Kodály: „felére kopott...”); proteusi változással (Kodály!) (át)változik – amint ezt már pontosan ezzel a felismeréssel Bartók Béla is megmondta *A magyar népdal* című alapvető munkájában (Bev., 11. old.), hozzátéve, hogy „*ennek folytán* egyedei – az egyes dallamok – a legmagasabb művészi tökéletesség példái”. („Chladni”; „természeti erő átalakító munkájának eredménye...”)

A református közénekelési gyakorlatnak, ahogy mondtuk, csak egy szeptetere vonatkozik e folyamatok eredményessége. A himnológiatudós Csomasz Tóth Kálmán egyik korai írásában mindezt úgy tette szóvá, hogy önkritikusan elmarasztalja ezek 400 éves, magyarságunkkal olyannyira összetartozó, együtt élő, szinte összenőtt egyházunkat. Időnként magam is hajlamos vagyok eltűnődni: valóban, énekkincsünkben miért is nem tükrözzük („természeti törvény!”) hát eléggé önmagunkat? Rá kell jönnünk azonban, éppen a himnológiatudomány utolsó két-három évtizedének fejlődése (és

benne éppen Csomasz Tóth Kálmán munkássága!) nyomán, két – azóta jobban megvilágosodott „mentő” és magyarázó – körülményre. Egyik, hogy az ötvenes években még nem volt elég koncepcionális ismeretünk a később (nemsokára részletezőbben is) felfedezett népzenei *ugorrétegünk*ről, azaz dallamképző népzenei hajlamunkról (Vargyas, Szomja-Schiffert) – amely hajlamot pedig a református énekkincsben szép számú Hungarika (s egyéb ilyen vonalú műfaj) képvisel, s melynek feltárásában többek között éppen Csomasz Tóth Kálmánnak lettek aztán komoly érdemei. Másik, hogy népzeneét, amit ma zene-anyanyelvnek nevezünk és értékeliünk, csak egy kreatív oraritásban élő öntörvényű népkultúra termelhet ki, s nem egy iskolázó, írásolvasás-tanító, bár vele időnként esetleg párhuzamosan futó kultúrrendszer, ami a református egyház évszázadainak a rendszere volt, amelynek tehát semmiképpen nem a pentatónia és kvintváltás-meghatározta orális természetű idióma lehet, lehetett a velejárója! Az ugyanis: egy *egyidejű*, *másik* műveltségfolyamatban funkcionál a maga módján, a másik párhuzamossal csak ritka, szerencsés pillanatokbeli találkozásokkal! (Mély találkozásokról van szó.) Református éneanyagunkat a Zersingung-jelenségtől keletkezésük pillanatától kezdve akadémikus műveltségű rektorok, kántorok, iskolamesterek, papok óvták-védtek, a magu(n)k szempontjából teljes joggal. De, a nép magaműveltségre-okítódása, írásolvasás-tudása (persze: a zenei is), és ennek módján való éneklése-énektudása azonban, tudjuk, ki-kihagyott, a párhuzamosan működő, tehát „funkcionáló” népkultúra viszont napjaink küszöbéig, ha eléggé megsűrten is, de beépített a maga funkciórendszerébe „szálladékokat”, így például a 15. századbeli francia dallamú balladákat és genfi zsoltárokat is. A református egyház mai 123 darab *francia* dallamú, tehát nem túlzottan idiómabarát genfi zsoltár dallamanyagából mégis akadt, ahol valami dallamszerkezetbeli *közelítés* is észlelhető a magyar népzenei idiómavilághoz – hol közvetlenül, hol áttételesen; ugyanúgy a már korábban is beáramló francia eredetű balladaanyagot illetően is! Hiszen mindenkor akadtak „lyukak” az iskola- és templomtáplálta műveltségszövetben és hálózatban, így magukban a debreceni, pataki, pápai *kollégiumok diáksága* közösségében is – éppúgy, mint az irkás feljegyzéseikben énekleleményeiket lereagáló *nagydobronyi*-féle gyülekezeti-családi spontánéneklő közösségekben. (Sőt: hosszú életű énekkarok is „hagyományörizhetnek” és hasonlíthatnak folklórközelségre – úgy, ahogy egyik Kecskeméti Találkozókon a szászcsávási kórus műsorának elemzéséből ezt Szabó Csabától és munkatársaitól megtudtuk. Visszatérve a genfi zsoltárok világába: említsük meg a Rajecki-Kerényi féle *Énekes Ábécé* zeneanyanyelvi tankönyv egyik diákos színezetű, de folklórközeli morfológiájú AABA képletű népdal-féléjét:

a. Már tapsoljunk (*s mfs*)

Ennek a dallamnak útvonala a debreceni diákhagyományokból indulhat el, hogy egy volt diák – név szerint Tóth István fülöpszállási kántor 1832-ben

bevette a maga szerkesztette népdalgyűjteményének, melodiáriumának dal-lamai közé ezt a debreceniesen *ú*-betű halmozásos szövegű zoltárkontra-faktumot. És nézzük meg mindjárt a genfi zoltárdallamot is, melyből ké-szült:

b. 74. (és 116!) zoltár: Miért vetsz minket (*s m f s s*)

Hasonlítsuk össze a két dallam elemeit, sőt szerkezetét; a származást itt közvetlenül láthatjuk!

És hasonlítsunk össze egy másik dallampárt is, a 19. genfi zoltárét és egy Ágasegyházán 1934-ben és 1954-ben gyűjtött népdal-dallamot, amelyek megintcsak párhuzamosná (párhuzamosan?) szerveződtek:

a. 19. zoltár: Az egek beszélnek (*s, r r m r d*)

b. Szántani kék (*s, r r r r m r*)

Akarok most C. Brăiloiu gondosságára hivatkozni, aki egy dnyesztermenti romániai bortermelő falucska (Sába) párszáz ott lakó franciáihoz küldette ki Balla Pétert egy ilyen „zárvány” tanulmányozására – bár nem vagyok benne biztos, hogy Helvécia-Ágasegyházán (Kecskemét környékén) a szőlőtelepítő svájci Weber Ede társasága vitt volna oda valami több százados múltú, idió-ma-idegen, majd „rokonodott” dallam-franciaságot – nem; Kodály is ki-gy-nolja az „Ádám = á d ám”, meg az „Éva = évé” féle horvátistvánkodást; de ugyanez a Kodály mondja, hogy „ugyanilyen nagy hiba mindennek végére nem menni...” Ezen dallampárnál, elég kivételesen, a 16. századi balladák és genfizoltárok idióma-barátkozásának magyarországi esetéről lehet szó. A párhuzamosítást Vásárhelyi Zoltán után 20 évvel, 1954-ben magam is el-végeztem, a „Szántani kék tavasz vagon” és a „Betyárgyerek az erdőbe” kezdetű provencei *aubade* (hajnalozó) eredetű népdal felgyűjtésével. (Az ágasegyházi adatközlő unokája ma énektanár-kartársam.) (És azt is meg-jegyzem, hogy lakott, működött ott a környéken egy Nagyszalontáról odake-rült tanítóházaspár, több gyerekkel, akiktől Vásárhelyi Zoltán elég sok Nagy-szalonta környéki népdalt, gyermekdalt és egyebeket felgyűjtött... S most, a további „agyaskodás” helyett inkább sejtető három pontot teszek...

A továbbiakban mostmár egyre inkább Vargyas Lajosra támaszkodom, aki a „Betyárgyerek az erdőben” kezdetű betyárballadát kimondottan fran-cia-oxitán-*aubade* eredetűnek tartja, amivel magam is egyetértek. Ez a dal ma közismert népdal Kecskemét környékén. Nézzünk egy kicsit bele!

a. Betyárgyerek az erdőben (*r r r r m r t, d*)

b. 145. zoltár: Magasztallak Téged (*r m d r s*)

Megint egy dallampár; ennek a zoltárnak dallamsoraiban a helvécia-ágasegyházai betyárballada minden dallamsora benne van, legföljebb az el-ső két sor felcserélt sorrendben. (E francia eredetűnek vélhető dallam egyes

dallamsoraival Messiaen *Mennyei úrvacsora* című orgonadarabjának tanulmányozásakor is találkoztam.)

A *Szégyenbe esett lány*, a *Szép Eglantine*, alias *Angoli Borbála* Bartók-gyűjtötte dallama (variánsa a *Halálra hurcolt menyasszony*) – ez az úgyszintén francia „redakciójú” ballada-dallam már a Lajtha–Balla–Olsvai törökoppányvidéki gyűjtőterületéről került elő; vessük őket össze a 9. genfi zsolttár dallamjárásával, s máris előttünk van egy újabb, talán 15–16. századi „dallam-unokatersvérség”, egyben „idióma-barátkozás” *kondicionált új* jelensége:

- a. A szégyenbe esett lány (*l, l, mm m r*) (*Angoli Borbála*)
- b. A halálra hurcolt menyasszony (*l, l, l, m m r*) (*Rákóczi kocsmába*)
- c. 9. zsolttár (*l, l, l m s fi fi m*)

Még egy példa, és rátámaszkodás közismert kutatóra. Csomasz Tóth Kálmán, francia auktorok nyomán: „marhahajcsár”, azaz *hajdú*-dallamok mint zsolttár-dallamok felbukkanását említi. Ilyennek tartják, másokkal együtt, a 149. zsolttárt, és távoli variánsát, az 96.-at. Nézzünk meg most egy, ezek dallamjárásával sokban párhuzamos hajdúságközeli közismert dallamot, „csak úgy”, emlékeztetés okán, bármiféle kalandos származtatási elmeletieskedés helyett:

- a. Felülről fúj az őszi szél (*l s fi s fi s fi m m fi*)
- b. 96. zsolttár: ÉnekeljeteK (*l l l s m s l fi m*)
- c. 149. zsolttár: Az Úrnak no énekeljeteK (*l s fi m s l s fi m*)

Menjünk még tovább!

Református énekkincsünkben nemcsak zsolttárok, hanem történeti és népi, félnépi ízű „hungarikák” is összegyűltek a 18. század végéig – főleg az „öreg”, debreceni típusú énekeskönyvekben. A hagyományozás *orális* mezéjén viszont: hozzánk alig jutott el belőlük valami, már ami bekerülhetett volna mondjuk a *Magyar Népzene Tára* sorozat valamelyik kötetébe. (Egészen más a helyzet a római katolikus énekkincs vonalán!) De az *átjárhatóság*, a folklór és az ismert szerzőségű dallamvilágot illetően: még ma, századunkban sincs eltorlaszolja! A folklorizálódás folyamatába egy új tényező: a mai Revival-felelevenítés és annak egy (még újabb) „népi”-ben való továbbfolytathatódása lép be! Ilyenféle jelenséget még saját családom történetének zenei hagyományai között is ismerek. Kálmán Farkas (1838–1906) gyomai református pap (nagyapám) énekköltő volt, „utókuruc” dalokat szerzett, népdalokat gyűjtött, 1906-ban halt meg Bartók és Kodály fellépése táján, őket még nem ismerve. Ismerte azonban a „Nem anyától szültem” szövegkörnyezetű lakodalmi dalt (*l, d t l si, m, – m r m r d t... stb.*), és témájából, dallammenetéből (az akkor szokásos „autentizálással”) gyártott egy elég jó, kissé „utó-kurucosított” magyaros református énekdallamot:

- a. Nem anyától (*l, d t l, si m*)
 b. Egyedüli reményem (*l, l, d t l, si(!) m*) (Ref. Ék. 276)

E népszerűvé vált dallam témáját falusi gyülekezeti éneklési gyakorlat – a most már második *lépcsőben megjelenő* „kondicionálás” – felkapta (hiszen magáénak érezhette és utó-pentatonizálta: *l, l, d t l s m...* Ez az az eset, amikor a utó-pentatonizálás kivételesen nem a Chladni-alakzat, hanem inkább a „leszálló ági” Zersingung felé visz (esetünkben például a *Solvejg dala* egyik – különben szép – sorára), és nem a stílus magyar népzeneének a dallamforma-eidolonja felé... Csomasz Tóth Kálmán, az *Énekeskönyv* szerkesztője, a pentatonoid variálódási Zersingungot (stílustalanságot) részesítette előnyben, elbűvölte őt ez a református énekkincsünkben nem túl gyakori jelentkezés... Pedig a dallam a maga kuruc(os) hangnemében hitelesebb (Bartók is használja), meggyőzőbb, méga autentizált megjelenésében is az *itt* stílusidegen utó-pentatonizálásnál...

Témánknak lassan a végére érve, megemlítjük: van még egypár hasonló eset – kondicionált dallam-körforgás – a legújabb revival-szerzőségű református ifjúsági énekkincsbeli dallamképződmények vonalán. Egyikre Olsvai Imre hívta föl a figyelmemet. Az ének kezdősora: „Semmi felől ne aggódjál...”, Balla Péter szerzeménye. Állítsuk melléje egy Sáránd községből származó(!) variánsát, azaz elvariálódását (ami nem egy rendkívüli dolog, hiszen e negyvenes években született, régi stílusformálású pentaton-kvintváltó revival-dallam ilyesfajta organikában, a „Páva-dallam” nyomán erre-arra variálódva: ismerős képződmény, maga Kodály dallamkitaláló gyakorlatában is, esetünkben a *Jézus és a gyermekek* című költeményre (P. Szedő Dénes). Melyik volt „előbb”? Magam, a kortárs sem tudom. A mellékük állítható (talán eredeti népi forrást képező?) erdélyi népdal, a *Napom, napom, fényes napom...*, egy láthatólag az „adatközlés” pillanatában született szövegiségű, tehát rögtönzött (vagy elfelejtett) dallamiságú szájhagyománykincs, mely az orális kreativitás nyomait hordozza magán (= bizonytalan, önismétlő, de érdekes szöveg- és dallamfordulatok; kvázi „keresgélés” a lehetőségek között...) Nos, nézzük egymás mellé őket, a „fortyogó-kondicionáló” népzenei katlan ezen újsütetű csemegéit:

- a. Semmi felől (*l l s s m m s s... d r m m s m r r*)
 b. Sárándi variánsa (*l l s s m m s s... l, t, d d...*)
 c. Kodály: Jézus és a gyermekek (*l s m r s s m... d r m m s m m r*)
 d. Erdélyi népdal: Napom, napom... (*l l s r r s s... l s r r t, t, r r*)

Balla Péter ezen folklorisztikus gyökerű dallamalkotása több mindenre jó példa. Egyik, hogy e jó, bár erősen megorganikált régi stílusi „mű(ves)” dalt a Nép egyszerűen „visszaigazolta”... Másik tanulság, hogy talán jobb, ha ma már nem „szintiszta” szabályos népdalstílusú morfológiát, hanem minél inkább „megorganikáltabb” leleményeket favorizálunk. Népdal(sab-

lon)t gyártani ma már minden első–másodéves zeneszerző-növendéknek kötelező dolga (akárcsak például egy Bach-invenció gyártása) – de legyen rajta legalább a szerző „névjegye”, ami egyedül méltó párhuzama lehet a népi Chladni-alakzat „csillagpillanati” esztétikai magaslatának (bár még ilyen viszonylatban is: ki „mer versenyezni a néppel, a népköltéssel”, a *leléssel*?) Mégis: például Birtalan József kollégától szívesen fogadnánk ilyen énekeket (de mástól is).

Nézzünk meg végül egy katolikus énekeskönyvi dallamot is, melyből a nép, az ország déli részében, például Kecskeméten (Cigányváros) püNKÖSDÖLŐ dallamot és dramatikát csinált:

a. Szállj szívünkbe (templomi ének) (*d' d' t d' r d' t*)

b. Ezer ender versekben (püNKÖSDÖLŐ, fődallam) (*d' t d' m' r' d' t – d' t d' t l s*)

A ma használatos (1948) Református Énekeskönyv több száz dallamából legalább 50–60 darabbal: akár népzenei-zeneanyelvi példatár is lehetne (ugorrétegi, Hungarika, C-osztályi alakzatok, folklorizációk stb., de ez már egy másik etnomuzikológiai értekezés tárgya).

